

وزارتی که با مرگ تیمورتاش منحل شد

۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۱ ساعت ۱۴:۲۳

وزارت دربار در دوران مشروطه نقش چرخ پنجم درشگه را بازی می‌کرد و نقش چندانی در تصمیم‌گیری‌های کابینه نداشت. اما تیمورتاش بانفوذ و اقتدار و تسلط بر چند زبان خارجه و تکیه کامل بر قدرت سهمگین رضاشاه، وزارت دربار را در مدت کوتاهی به صورت عمده‌ترین مرکز قدرت و حکومت در آورد.

از تیمورتاش به عنوان یکی چهره‌های تأثیرگذار و مشهور در دوره پهلوی اول نام برده شده است. او نقش مهمی در به قدرت رسیدن رضا شاه داشت. از این رو رضا شاه بعد از تأسیس حکومت پهلوی، او را به مقام وزارت دربار رساند. وزارت دربار در دوران زعامت تیمورتاش بر آن، با تحولاتی مواجه شد و اصلاحاتی از سوی تیمورتاش بر آن اعمال شد. اما این فرجام نهایی تیمورتاش و وزارت دربار نبود؛ چرا که با دستگیری تیمورتاش در سال ۱۳۱۱، تصمیمات جدیدی از سوی رضا شاه درباره وزارت دربار گرفته شد که در ادامه این نوشته بدان پرداخته شده است.

به قدرت رسیدن رضا شاه و وزارت دربار

تیمورتاش از جمله افرادی بود که در به قدرت رسیدن رضا شاه نقش مهمی ایفا کرد. او در انتخابات پنجمین دوره مجلس شورای ملی، به نمایندگی مردم نیشابور انتخاب شد. وی در این دوره مجلس رئیس کمیسیون نظام بود و همین امر موجب نزدیکی او با سردار سپه گردید. چند ماه بعد، وی از نمایندگی استعفا کرد و در ۷ شهریور ۱۳۰۳ وزیر تجارت و فوائد عامه در دولت سردار سپه گردید. او در این دولت موافقت مدرس را که از مخالفان طرح واگذاری فرماندهی کل قوا به سردار سپه بود - بعد از ایجاد اصلاحاتی در طرح، به دست آورد... وی به همراه کسانی چون داور، نصرت الدوله، سردار اسعد و فروغی، برای تغییر سلطنت از قاجاریه به پهلوی فعالیت فراوان کرد.^۱

تیمورتاش به دلیل کوشش‌های خود در به قدرت رسیدن رضا شاه، مقام وزارت دربار را از آن خود کرد. در رابطه با اینکه رضا شاه چرا تیمورتاش را به وزارت دربار برگزید، دلایل متعددی نقل شده است؛ اما در باب یکی از این دلایل گفته شده است که رضاشاه، می‌خواست دربارش را تا حد دربارهای اروپائی ارتقا دهد و برای اینکار، کسی جز تیمورتاش را - که هم تحصیلکرده و هم باهوش و سخندان بود و همچنین به چندین زبان خارجی تسلط داشت - مناسب ندید. از سوی دیگر، از آنجا که رضاشاه تربیت قزاقی داشت و تمام عمر خود را در سربازخانه گذرانده بود، در ابتدا آگاهی چندانی از امور سیاسی و کشوری نداشت. بنابراین، در دربار خود به کسی نیاز داشت تا امور کشوری را اداره کند و برای این کار، تیمورتاش را از همه مناسب‌تر دید.^۲

انتخاب تیمورتاش و تحولات جدید در وزارت دربار

انتخاب تیمورتاش به ریاست این وزارتخانه، باعث تغییر و تحولاتی در آن شد. تیمورتاش بسیار تلاش کرد تا شغل وزارت دربار را از یک مقام تشریفاتی به بالاترین مرجع تصمیم‌گیری کشور ارتقا دهد و به زودی به عنوان شخص دوم سیاسی مملکت مطرح شد و تقریباً کلیه نظرات وی در سیاست داخلی و خارجی ایران اعمال می‌شد.^۳ در واقع وزارت دربار در دوران مشروطه نقش چرخ پنجم درشکه را بازی می‌کرد و نقش چندانی در تصمیم‌گیری‌های کابینه نداشت. اما تیمورتاش بانفوذ و اقتدار و تسلط بر چند زبان خارجه و تکیه کامل بر قدرت سهمگین رضاشاه، وزارت دربار را در مدت کوتاهی به صورت عمده‌ترین مرکز قدرت و حکومت در آورد.^۴

تغییراتی که تیمورتاش در وزارت دربار اعمال کرد نه تنها باعث اصلاحات در ساختار و بدنه وزارت دربار شد، بلکه باعث شد تا شخص او زمان شروع ریاست وزرائی حاج مخبرالسلطنه هدایت به مدت شش سال و سه ماه و دوازده روز یعنی تا روز غضب رضاشاه که گفت: «دیگر وزارت دربار نمی‌خواهم» به عنوان وزیر مقتدر دربار پهلوی مطرح باشد.^۵ در این مدت وزارت دربار از بسیاری از سازمان‌ها و نهادهای قانونگذاری هم بالاتر بود. تا جایی که گفته شده است بسیاری از نمایندگان مجلس هم توسط تیمورتاش انتخاب می‌شد. یعنی ابتدا نام نمایندگان را به عرض او می‌رساندند و بعد از تایید تیمورتاش، آن افراد انتخاب می‌شدند. مجموع این تحولات باعث شد تا پس از این تغییرات تیمورتاش به عنوان راهنما و مشاور، کارگزار اصلی رضاشاه در بسیاری از امور گردد. او به سبب داشتن استعداد و قابلیت، الهام‌بخش شاه در بسیاری از امور حکومتی بود، تا حدی که شاه همواره می‌گفت: «قول تیمورتاش قول من است»؛ ازینرو، او را مکمل شاه نیز خوانده‌اند.^۶ حضور تیمورتاش در وزارت دربار همچنین باعث قدرتمند شدن او و تبدیل شدنش به فرد دوم مملکت هم شد. با این حال او در وزارت دربار مفسدگی هم داشت. ریخت و پاش او از بودجه دربار خارج از اندازه بود. مع‌الوصف قسمت اعظم املاک موروثی را فروخت و صرف و لخرجی‌های خود نمود.^۷

اما این فرجام نهایی وزارت دربار نبود، بلکه با دستگیری تیمورتاش وضعیت به یکباره تغییر کرد. تیمورتاش در دی ماه ۱۳۱۱ دستگیر شد. در رابطه با علل دستگیری او دیدگاه‌های متعددی روایت شده است و پرداختن به آن خارج از بحث این نوشته است. هر چه که هست دستگیری تیمورتاش که شکنجه و مرگ او را به همراه داشت، باعث پایان کار وزارت دربار به مدت شش سال بود. وزارت دربار از سال ۱۳۱۲ تا سال ۱۳۱۸ منحل شد. در رابطه با این تصمیم رضا شاه گفته شده است که او در نظر داشت با این اقدام تا حدودی بازتاب برکناری تیمورتاش و کشته شدن او را کاهش دهد.

البته در این مدت افرادی به صورت تشریفاتی در رأس وزارت دربار قرار داشتند؛ اما رضا شاه هیچ‌گاه این عنوان را به طور رسمی به کسی اعطا نکرد. تا اینکه در سال ۱۳۱۸ یکبار دیگر محمود جم را به ریاست وزارت دربار انتخاب کرد. شاید مهمترین دلیل رضا شاه از این اقدام این بود که رضا شاه در آن سال‌ها به دلیل از دست دادن حامیان خود از صحنه سیاست، احساس تنهایی می‌کرد و این موضوع باعث شده بود تا او به این نتیجه برسد که اداره امور دیگر به تنهایی امکان‌پذیر نیست و یا بسیار سخت است.

سخن نهایی

قدرت‌یابی تیمورتاش و برکناری او از قدرت را می‌توان در چارچوب ساختار قدرت استبدادی تحلیل کرد. در ساخت استبدادی قدرت، معمولاً از افراد به عنوان ابزار و یا نردبان ترقی استفاده می‌شود و بعد از آنکه فرد مستبد از نردبان قدرت و سیاست بالا

می‌رود، نردبان زیر پای خود را خالی می‌کند و در صورت نیاز از نردبان دیگری استفاده می‌کند. به کارگیری تیمورتاش و حذف او از صحنه سیاست را نیز می‌توان به خوبی در چارچوب این مثال تحلیل کرد و به علل قدرت گرفتن وزارت دربار در دوره تیمورتاش و انحلال آن در زمان حذف تیمورتاش پی برد.

فهرست منابع

۱. دانشنامه جهان اسلام، بنیاد دایره‌المعارف اسلامی، جلد ۱، ص ۴۱۸۱.

حسن محمدی، " تیمورتاش و رضاشاه تأملی در علل صعود و سقوط تیمورتاش " گنجینه اسناد، سال نوزدهم، دفتر سوم، (پاییز ۱۳۸۸) ص ۱۸.

حسن مرسلوند، زندگینامه رجال و مشاهیر ایران، جلد دوم، تهران، الهام، ۱۳۶۹، ص ۳۲۲.

اسکندر دلد، زندگی پرماجرایی رضا شاه، جلد اول، تهران، نشر گلفام، ۱۳۷۱، ص ۴۷۴.
همانجا.

دانشنامه جهان اسلام، همان، ص ۴۱۸۱.

باقر عاقلی، شرح رجال سیاسی و نظامی ایران، تهران، جلد اول، نشر گفتارها و علمی، ۱۳۸۰، ص ۵۲۷.

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/48737/منحل-تیمورتاش-مرگ-وزارتی>